

М. : Мысль, 1985–1988. – Т. 3. – 1988. – С. 337. **4.** Юм Д. Трактат о человеческой природе. Книга третья / Д. Юм // Антология мировой политической мысли: в 5 т. / [руков. проекта. Г. Ю. Семигин и др.; ред.-науч. совет: Г. Ю. Семигин (председ. совета) и др.]. – М. : Мысль, 1997. – Т. I: Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – 1997. – С. 417. **5.** Гумбольдт В. Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства / В. Гумбольдт // Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – С. 48. **6.** Там же. – 105-130. **7.** Пестель П.И. Русская правда / П. И. Пестель // Политология: хрестоматия / [сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин]. – М. : Гардарики, 2000. – С. 185 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://deputat.pp.net.ua/politologija/download.htm> **8.** Чичерин Б.Н. Философия права / Чичерин Б. Н. – М.: Типо-лит. И. Н. Кушнерев и К^О, 1900. – С. 100. **9.** Топорнин Б.Н. Актуальные проблемы развития государственного права и советского строительства / Б. И. Топорнин // Актуальные теоретические проблемы развития государственного права и советского строительства. – М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1976. – С. 11. **10.** Новгородцев П.И. О праве на существование: Социально-философские этюды / П.И. Новгородцев, И.А. Покровский. – СПб.; М.: Изд. Т-ва М. О. Вольф, 1911. – С. 25-26. **11.** Соловьев В.С. Сочинения / Соловьев В.С. в: 2 т. – М.: Мысль, 1988. – Т. 1. – 1988. – С. 358. **12.** Палиенко Н.И. Суверенитет. Историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение / Палиенко Н.И. – Ярославль: Тип. Губернского Правления, 1903. – С. 391. **13.** Алексеев Н.Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев; [сост. А. Дугин, Д. Тараторин]. – М.: Аграф, 1998. – С. 374.

УДК 340.11

М. В. ОСЯДЛА

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КАТЕГОРІЇ «СВОБОДА В ПРАВІ»

Обґрунтовується необхідність дослідження аксіологічного виміру категорії «свобода в праві» в аспекті дослідження шляхів підвищення ефективності дії права щодо оптимальної реалізації цінності особистості, передусім свободи; забезпечення надійного і гарантованого простору для діяльності особи, забезпечення соціальної свободи.

Ключові слова: аксіологія, свобода, свобода в праві.

Осядла М.В. Аксиологическое измерение категории «свобода в праве»

Обоснована необхідність дослідження аксіологічного виміру категорії «свобода в праві» в аспекті дослідження шляхів підвищення ефективності дії права для оптимальної реалізації цінності особистості, передусім свободи, забезпечення надійного і гарантованого простору для діяльності людини, забезпечення соціальної свободи.

Ключевые слова: аксиология, свобода, свобода в праве.

Osiadla Maria. Axiological dimension of freedom concept in the law

The article gets the essence of the need to study axiological dimension of freedom concept in the law through promoting law effectiveness. The laws as an integral part of the person, first his freedom, providing safe and guaranteed area for person's activity, guaranteeing public freedom.

Keywords: axiology, freedom, the freedom in the law.

Життєдіяльність суспільства, функціонування права та статус суб'єкта має ціннісний вимір, оскільки, з одного боку, пов'язується з оцінкою оточуючого середовища з точки зору його справедливості чи несправедливості, істини, допустимого чи забороненого, а з іншого – має ціннісне значення для взаємодії суб'єктів суспільних відносин.

Цінності, які покладаються в основу категорій «свобода» та «право», становлять фундаментальну проблему через складність та плюралістичність підходів, що потребують теоретичного осмислення і практичного вирішення. Проблема ціннісного виміру правової сфери має тривалий характер та пов'язується з динамікою суспільства та держави.

За радянських часів ціннісним аспектам свободи і права не приділялося значної уваги. Найвідомішими роботами, в яких досліджувалося питання співвідношення цінностей свободи та права, були монографії П.М. Рабіновича «Социалистическое право как ценность» та Н.К. Неновськи «Право и ценности». Крім того, Н.К. Неновськи значну увагу приділив проблемам оцінок, які у взаємодії з цінностями утворюють ціннісне відношення. Поява цих робіт стала значним кроком у розвитку правової аксіології, однак їх заснованість на класовому підході не сприяла всебічності та обґрунтованості наукових положень.

Радянські вчені, приділяючи увагу лише матеріальним факторам розвитку суспільства, залишали поза увагою духовну сферу людського життя, що має важливе значення для суспільної взаємодії.

Аксіологічне опосередкування свободи правом особливо актуалізується в сучасний період, коли створюється сприятливий простір для вільної та ініціативної діяльності індивідів, громадських організацій та інших інститутів громадянського суспільства. Процес зміцнення європейських зв'язків, вихід України на міжнародну арену характеризується динамізмом та інтенсивністю, стає більш ліберальним. Водночас воно не позбавлене суперечностей і залишається нестабільним, оскільки потребує становлення традицій правового розвитку.

У свідомості багатьох індивідів свобода продовжує асоціюватися з відсутністю внутрішніх і зовнішніх обмежень, безкарністю та всюдозволеністю. Це не сприяє запровадженню традицій законотворчості та посилює ріст правового нігілізму. Зміцнення державності й порядку в правовій і політичній сферах повинно спиратися на стійкий ідеологічний фундамент. Його основою слід визнати свободу як одну з якісних характеристик права, а саме як форму творчої самореалізації особистості, що протистоїть розумінню свободи як всюдозволеності та перешкоджає «розмиванню» підвалин правосвідомості в суспільстві.

Отже, одним із завдань юридичної науки та практики є створення науково-методологічної теоретико – правової основи для законотворчості й реалізації права з точки зору розуміння цінності категорії «свобода» в праві. Розв'язання цього завдання ускладнюється відсутністю єдності думок серед учених щодо її змісту й меж, особливостей її втілення в правовій системі.

Дослідженню філософського та правового аспектів категорії «свобода» присвячені праці багатьох сучасних учених, які є представниками різних наук, як теоретичних, так і галузевих. Серед найбільш вагомих можна назвати роботи С. С. Алексєєва, О. О. Бандури, М. І. Козюбри, М. В. Костицького, В. С. Нерсесянца, В. С. Пазенка, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, С. С. Сливки, Ю. С. Шемшученка.

Проте необхідність дослідження аксіологічного виміру категорії «свобода» в праві виникає в аспекті дослідження шляхів підвищення ефективності дії права

щодо оптимальної реалізації цінності особистості, передусім свободи; забезпечення надійного і гарантованого простору для діяльності особи, забезпечення соціальної свободи. Саме дослідження категорії «свобода» та «право» як елементів ціннісно-нормативного рівня соціальної системи суспільства і є метою даної статті.

Проблема цінностей досліджується теорією цінностей або аксіологією (від грецького *axia* – цінність та *logos* – слово, вчення), яка є одним із сучасних розділів філософії. Певної самостійності та визначеності аксіологія набула наприкінці XIX – на початку XX століття. Це філософське вчення про природу цінностей, їх місце у реальності та структуру ціннісного світу, тобто про зв'язки різних цінностей між собою, із соціальними та культурними факторами і структурою особистості.

Про зростання ролі правової аксіології у вітчизняних правових дослідженнях свідчить той факт, що ряд відомих робіт, присвячених іншим філософсько-правовим проблемам, містить глибокий аналіз ціннісних аспектів цих проблем. Такими працями є, зокрема, монографія А.А. Козловського¹ та С.І. Максимова². У них цінності визначаються як необхідні елементи правової реальності та пізнання права.

Серед російських учених, які звернулися до питань правової аксіології, слід згадати В.С. Нерсесянца, який вперше виокремив аксіологію права як самостійний³ напрям правової філософії, та С.С. Алексеєва, який обґрунтував наявність власної та інструментальної цінності права⁴.

Як стверджує В. Пономарьов, за радянських часів у юриспруденції умисно не зверталися до проблем правових цінностей, за умови існування хрестоматійних цінностей соціалістичного суспільства, що були сформульовані в моральному кодексі будівника комунізму⁵. С. С. Алексеєв у фундаментальній праці, присвяченій соціальній цінності права, брав за основу класовий характер суспільства та філософські основи марксизму⁶. Поняття цінності зазвичай використовують для наголосу на людське, соціальне та культурне значення об'єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, осмисленого⁷.

У сучасній юридичній літературі під цінністю права розуміється його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян та їх об'єднань⁸. Цінність у праві слід сприймати як вектор виміру самого права, це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою.

Найчастіше виокремлюють наступні прояви цінності права: найперше - це соціальна цінність права, що втілюючи загальну, групову та індивідуальну волю (інтерес) учасників суспільних відносин сприяє розвитку тих відносин, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому, вносять стабільність і порядок у ці відносини. Соціальна цінність права особливо зростає в умовах краху тоталітарних режимів, розвитку демократії.

Не менш важливою є інструментальна цінність права як один із проявів його загальносоціальної цінності. Вона полягає у тому, що право є регулятором суспільних відносин, інструментом для вирішення різних завдань, у тому числі для забезпечення функціонування інших соціальних інститутів (держави, соціального управління, моралі та ін.) та інших соціальних благ. Як інструмент право використовується різними суб'єктами соціального життя – державою, церквою, громадськими об'єднаннями, комерційними організаціями, громадянами. У

розвинутому суспільстві саме право є одним із головних інструментів, здатних забезпечити його життєдіяльність, соціальну злагоду, організованість, подолання соціальної напруги.

Власна цінність права як соціального явища полягає у тому, що воно виступає як міра свободи та справедливості. У цій якості право може надавати людині, суспільству простір для свободи, активної діяльності й у той же час виключати сваволю і служити гарантом вільного, гідного та безпечного життя. У цьому соціальна свобода, не пов'язана правом, поза правом, може переростати у сваволю, несправедливість для більшості людей. Право виступає силою, яка взмозі протистояти беззаконню⁹.

Стверджуючи принципи свободи і справедливості, право набуває глибокого особистого значення, стає цінністю для окремої людини, конкретної групи та суспільства в цілому, відкриває особі доступ до благ є дієвим засобом її соціальної захищеності. Як зазначав український вчений Б. Кістяківський, «право лише там, де є свобода особи». У цьому виявляється гуманістичний характер права. Саме через власну цінність право належить до арсеналу загальнолюдських цінностей, що напрацьовуються поколіннями людей впродовж історії.

Отже, право як соціальний феномен, наділений інструментальною та власною цінністю. Як регулятор суспільних відносин право, перш за все, має інструментальну цінність, тобто цінність «інструмента», «засобу» вирішення завдань, що належать до різних сторін життя суспільства – економічної, політичної, культурної¹⁰.

Виходячи з вищевикладеного, можливо дійти висновку, що право розподіляється на право як таке, та право в собі. Адже соціальна та інструментальна цінність права спрямована на зовнішній його прояв, пов'язана із забезпеченням стабільності суспільних відносин за допомогою інструментів – регуляторів, а власна і особистісна цінність права пов'язана з внутрішнім його проявом, відображаючи багатогранність цієї категорії та найважливіші елементи, такі як свобода та справедливість.

В юридичній літературі зустрічається погляд на цінності як загальнозначущі блага, що є змістом та умовою життя людини. Це цінності – об'єкти, цінності – цілі. Саме до них ми відносимо такі категорії, як свобода, справедливість. З іншого боку, цінністю наділені і механізми та інститути, за допомогою яких здійснюються і захищаються такі цінності¹¹. Право виступає як цінність-засіб, який використовується для досягнення значимих цінностей (зокрема, самореалізації особистості).

Крім того з формальної точки зору цінності поділяються на позитивні та негативні (малоцінність, відсутність цінності, антицінність), на абсолютні та відносні, на суб'єктивні та об'єктивні.

Вищою цінністю більшості філософських та правових концепцій є розуміння аксіології права в контексті свободи, за якою право слід сприймати як уявлення про свободу та основний засіб її забезпечення, оскільки втілює це уявлення у норми поведінки, організованою силою держави, її інститутами. Саме завдяки цьому Гегель у своїх працях мав підстави трактувати ідею права як свободу. Дальше розширення свободи особи у суспільстві також може бути здійснене тільки з допомогою права. Таким чином, свобода є сутністю права, але свобода не будь – яка, а лише певним чином визначена й забезпечена¹².

Право є специфічним регулятором, нормативно – оціночним механізмом, основним призначенням якого є упорядкування та гармонізація суспільних відно-

син¹³. Право завжди спрямоване на досягнення певних цілей, які стають можливими тому, що вони є цінностями, задля досягнення яких та володіння ними люди здатні докладати величезних духовних та практичних зусиль. Свобода та справедливість, благо та рівність, соціальний порядок і права громадян – це ті цінності, до яких прагне культурна свідомість та весь цивілізований світ.

Однією з основних проблем, яка постає перед аксіологічним виміром свободи в праві, є суперечлива природа вищих загальнолюдських та відповідних їм правових цінностей. Ця суперечливість пов'язана із розбіжностями, які існують між ціннісними орієнтаціями окремих індивідів, між цінностями особи та суспільства і навіть між різними цінностями, які складають світоглядну основу однієї особистості. Право в процесі реалізації свободи особи стає найбільш ефективною спробою узгодження цих суперечностей і саме у цьому полягає його основна цінність. Адже, реалізована свобода – це такий результат самодіяльності суб'єктів, який відображає результат їх ціннісного відношення до взаємодії. Цінність свободи у співвідношенні з правом у суспільстві полягає в тому, що свобода є критерієм рівня розвитку суспільства в цілому, показником ступеню його прогресу, а на індивідуальному рівні – показником реального правового статусу особистості.

Виходячи з цього можливо виокремити різні наукові погляди співвідношення понять «свобода» та «право»:

– по-перше, Цицерон, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Г. Ф. Пухта вважали, що право – це свобода;

– по-друге, Фома Аквінський, Б. М. Чичерін, С. С. Алексєєв, В. С. Нерсєсянц, М. І. Байтін, В. М. Селіванов обґрунтовували ідею про те, що право є мірою свободи;

– по-третє, Платон, І. Бентам, Т. Гоббс, Є. М. Трубецької вбачали у праві міру обмеження свободи.

На підставі вищезазначеного правомірно зробити висновок, що право у його співвідношенні зі свободою має подвійну природу. З одного боку, воно є умовою забезпечення і захисту свободи людини за допомогою специфічних засобів та способів. З іншого боку, завдяки регулятивному характеру, право є одночасно й універсальним інструментом обмеження соціальної свободи.

Впродовж останніх десятиліть у вітчизняних гуманітарних дослідженнях, політичній публіцистиці відбулися помітні зміни. Замість класових ідеологічних принципів тоталітарного соціалізму з'явилися загальнолюдські цінності, хоча вони ще і не стали фактором правової свідомості переважної частини населення нашої країни, особливо представників владної еліти, їх правової культури. Правосвідомість правлячої вітчизняної еліти, на відміну від західної, цивілізованої, історично орієнтована на постійне пріоритетне використання адміністративного ресурсу, політичних регуляторів владних відносин, незалежно від їх легалізованості та опосередкованості законом. Саме тому в українських політиці право сприймають здебільшого лише як формальний і малоістотний чинник обмеження та регулювання адміністративного потенціалу. Право у свідомості частини представників владної еліти, незважаючи на те, що воно може виступати механізмом зміцнення їх владного положення, втрачає будь – яку соціальну предметність та певність. З таким підходом у правосвідомості сучасної вітчизняної правлячої еліти, правові цінності нівелюються ще й через нерозчленоване сприйняття права та політики¹⁴.

Право – соціальна гарантія свободи, суспільно визнана особиста автономія людини. Воно надає простір для професійної, господарської, громадської та

політичної активності кожного члена суспільства. Але у процесі утвердження правової держави право як ідеальне поняття є ще і особливим інструментом забезпечення свободи.

Сутність природного призначення свободи полягає у тому, що вона є «моментом права, формою виразу соціальної реальності засобами і логікою правосвідомості»¹⁵. Право встановлює масштаб свободи і відповідальність особистості. Тому потенціал права не можливо зводити до утилітарних міркувань, корисності або доцільності. Проте сутність природного призначення свободи полягає не лише у тому, що вона є простором для життя, а й тому, що вона є простором активності, розвитку природних можливостей людини з метою висхідного розвитку всього людського роду.

Разом з тим свобода, правова свобода, яка передбачає обмеження не правової свободи визначає такі умови життя суспільства, за яких примус одних щодо інших зведений до мінімуму. Мета права – не утилітарна, а гуманітарна. Право – це порядок свободи, упорядкована свобода. У такому контексті за його допомогою свобода перетворюється у конкретні юридичні права. Право виступає умовою і основою свободи, а свобода – метою права.

Завдяки універсальності та інтенсивності пізнавальної функції свободи право стає її мірилом, еталоном правомірної поведінки. Визначення права як міри свободи підтверджує, що свобода не може бути реальною, якщо вона не має правової форми і не втілюється в життя через механізм правового регулювання (правові стимули, правові обмеження).

Правові принципи свободи, рівності й справедливості свідчать про цінність права як всезагальної, необхідної і єдиної форми їх взаємопов'язаного та узгодженого здійснення і виразу в суспільному житті людей.

Свобода дає можливість індивіду бути самим собою, причому не ізольовано від суспільства, а саме завдяки його інститутам, адже свобода перетворюється у дійсність лише в межах правового простору. Людські відносини як соціальна взаємодія вимагають регулювання, гармонізації, упорядкування – неодмінною умовою чого є правова свобода, що передбачає покладення певних обмежень.

Право як результат делегованих повноважень суспільства є оптимальним засобом самореалізації людини. А вихід за його межі – свобода-вседозволеність всіх та несвобода кожного.

Свобода визначає свою цінність не сама по собі, не в силу самого факту свого існування, а з точки зору відношення до неї людини та суспільства. Для кожної окремої людини свобода тоді створює певну цінність, коли людина сама знаходить в ній корисні властивості і особисто відчувати в них необхідність. Якщо корисні якості свободи не усвідомлюються індивідом, тоді цей феномен не сприймається ним як цінність.

Викладене вище надає можливість зробити наступний висновок. Аксіологічний зміст категорії свободи в праві відзначається тим, що процес аксіологічного осмислення права набуває останнім часом глобального характеру. Це зумовлюється проникненням правових цінностей до вищих рівнів загальносвітових ціннісних ієрархій. Водночас фундаментальні цінності людини стають базою аксіології права, утворюючи сутнісну константу юридичного простору. Однією з основоположних цінностей індивіда є потреба у свободі. Остання ж, трансформуючись в юридично оформлену свободу, здатна подолати «відчуження» людини у сфері права. Зокрема, усунути сприйняття індивідом правових цінностей як порожніх абстракцій, а не результату особистої творчості.

1. *Козловський А.А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права / Козловський А.А. – Чернівці, 1999.
2. *Максимов С.* Правовая реальность: опыт философского осмысления / Максимов С. – Х., 2002.
3. *Нерсесянц В.С.* Философия права / Нерсесянц В.С. – М., 1998.
4. *Алексеев С.* Право: Азбука – Теория – Философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев С. – М. 1999.
5. *Жуков В.Н.* Право как ценность / В.Н.Жуков // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 32.
6. *Алексеев С.С.* Социальная ценность права в советском обществе / Алексеев С.С. – М.: Юрид. Лит., 1971. – 223 с.
7. *Абушенко В.Л.* Ценностные ориентации / В.Л. Абушенко // Новейший философский словарь / [сост. А.А. Грицанов]. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
8. *Михайлов С.В.* К вопросу об определении категории «правовая ценность» / С.В. Михайлов // Вопросы гуманитарных наук, 2010. – № 3 (47). – С. 161-166.
9. *Філософія права: навчальний посібник* / [за ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля]; М-во освіти України: Нац. Академія внутрішніх справ. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 18-19.
10. *Ладиченко В.* Гуманістична парадигма організації державної влади / В. Ладиченко // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 4-5.
11. Там само. – С. 21.
12. *Гегель Г.-В.-Ф.* Философия права / Гегель Г.-В.-Ф. – С. 284.
13. *Біленчук П.* Філософія права: навч. посіб. для вищ. навч. закладів / П. Біленчук, В. Гвоздецький, С. Сливка; Європ. Ун-т управління, безпеки та інформ.-правових технологій, Нац. Академія внутр. справ та ін. – К.: Атіка, 1999. – С. 170.
14. *Братасюк М.* Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології / М. Братасюк // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 29-30.
15. *Бачинін В.* Філософія права: Навчальний посібник для вищ. навч. закладів / В. Бачинін, В. Журавський, М. Панов; М-во освіти і науки України. Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 169.